

Subject Area
Regional StudiesYear: 2022
Vol: 8 Issue: 98
PP: 1815-1822Arrival
07 April 2022
Published30 May 2022
Article ID Number
62312Article Serial Number
24Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/sssj.62312>**How to Cite This Article**

Kartal, M. & Çınaroğlu, M.S. (2022). "Şangay Beşlisi Ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğine Gelecekteki Etkisi" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:98; pp:1815-1822

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Şangay Beşlisi Ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğine Gelecekteki Etkisi**The Shanghai Five And Its Impact On Turkey's Strategic Security In The Future**Murat KARTAL¹ Mehmet Serkan ÇINAROĞLU² ¹ İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye² Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye**ÖZET**

Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrupa'dan tüm Asya'ya kadar olan devletleri içeren bölgesel bir uluslararası örgüttür. ŞİÖ'de üye ülkeler olarak Rusya, Çin, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan yer alırken, gözlemci ülkeler olarak Pakistan, İran, Moğolistan ve Hindistan bulunmaktadır. Örgütün tüm üye devletleri eşit haklara sahip olsada, Rusya ve Çin'in tüm örgütlenme politikalarına hakim olduğu da bir gerçektir. İki ülkenin ŞİÖ'ye hakim olmasının nedeni; ekonomik kapasite, nüfus ve askeri güç potansiyelleridir. Bu nedenle ŞİÖ'deki tüm faaliyet ve vizyonlar tamamen organizasyondaki büyük oyuncular tarafından yönetilmektedir. Türkiye'nin ŞİÖ üye ülkeleriyle ilişkileri son yıllarda hızla gelişmektedir. Bu süreç büyük olasılıkla iki ana nedenden dolayı artan bir ivme ile devam etmektedir. Birincisi, dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Amerika ve Avrupa'dan Asya'ya doğru kaymaya devam ettiği için Çin, şimdiden dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Hükümet, Türkiye'yi dünya siyasetinde merkezi bir ülke yapma iddiasını sürdürmek için başta Çin ve Hindistan olmak üzere yükselen Asya güçleri ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğinin de bilincindedir. Bu anlamda ŞİÖ, Türk politika yapıcılar tarafından bu iddialı hedefi gerçekleştirmenin bir amacı değil, bir aracı olarak algılanmaktadır. İkincisi, Avrupa'daki mali kriz yavaşlamış olsa da, tamamen kontrol altına alınmış olmaktan uzaktır. Bu da, Türkiye'nin zaten zor olan üyelik sürecini zorlaştıran bir diğer faktördür. Türk hükümeti ve halkı AB'ye olan inancını kaybetmeye devam ederse, ŞİÖ'nün sembolize ettiği Asya/Avrasya alternatifi Türk dış politika yapıcılar için daha umut verici görünebilir.

Anahtar Kelimeler: Şangay İşbirliği Örgütü, Avrasya, Stratejik Güvenlik, Türkiye, Rusya, Çin.**ABSTRACT**

Shanghai Cooperation Organization is a regional international organization that includes states from Europe to all of Asia. There are Russia, China, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and Kazakhstan as member countries in the SCO, and Pakistan, Iran, Mongolia and India as observer countries. Although all member states of the organization are equal, it is a fact that Russia and China dominate all organizational policies. The reason why the two countries dominate the SCO is economic capacity, population, military power etc. determined by their national powers. Therefore, their vision of cooperation and activities within the SCO is entirely driven by the major players in the organization. Turkey's relations with SCO member states have been developing rapidly in recent years. This process will most likely continue with increasing momentum for two main reasons. First, China has already become the world's second largest economy, as the center of gravity of the world economy continues to shift from the Americas and Europe to Asia. The government is also aware that it needs to develop its relations with the rising Asian powers, especially China and India, in order to maintain its claim to make Turkey a central country in world politics. In this sense, the SCO is perceived by Turkish policy makers as a tool, not an aim, to achieve this ambitious goal. Second, although the financial crisis in Europe has slowed down, it is far from fully contained. This is another factor that complicates Turkey's already difficult membership process. If the Turkish government and people continue to lose faith in the EU, the Asian/Eurasian alternative symbolized by the SCO may seem more promising to Turkish foreign policy makers.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Eurasia, Strategic Security, Turkey, Russia, China.**1. GİRİŞ**

Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization-SCO), Orta Asya'da Doğu-Batı çatışması için yeni bir savaş alanını pekiştiren birçok çıkar ve güç oyununa hizmet eden geleneksel olmayan bir bölgesel örgüttür. Bu örgütün resmi amaçları; uluslararası terörizme, etnik ayrılmaklılığa ve dini aşırılıkçılığa karşı koymaktır. Bölgesel sorunları çözmek, ekonomi, ticaret, kültür ve eğitim alanındaki değişimleri kurumsallaştırmak da bu organizasyonun temel resmi amaçlarıdır. Ancak, ŞİÖ bölgesel bir organizasyondan daha fazlasıdır. 2001 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın Orta Asya (CA) devletlerinden liderler bu örgütü kurmaya karar verdiklerinde, başlangıçta bölgenin iç güvenlik sorunlarını hedef almıştır. Ancak uluslararası sistemde Rusya ve Çin'in yeniden canlanması ŞİÖ'nün vizyonunu değiştirmiştir. Bu çerçevede ŞİÖ, ABD'ye karşı yumuşak dengeleme politikaları izlemek için kurumsal bir araç haline gelmiştir (Deniz, 2013).

Rusya; ŞİÖ, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) dahil olmak üzere bölgeler arası etkileşimlerde kullanılabilir ve ortaya çıkan çok kutupluluğu yansıtan jeopolitik çoğulculuk yaratmaya çalışmaktadır. Yumuşak dengeleme politikaları aracılığıyla, hem ŞİÖ, hem de diğer Asya bölgesel örgütleri, ABD liderliğindeki dengesiz tek kutuplu dünyanın düzensizliğinin yerini alması için çok kutuplu bir dünyayı sınırlamıştır. Çin de ekonomik bir güç olmanın tüm avantajlarını kullanarak aynı politikayı izlemiştir. Çin, ASEAN gibi bölgesel entegrasyonlar yoluyla daha proaktif bir yaklaşım benimsemiştir. ŞİÖ, Çin'in Orta Asya'da

bu tür bir dış politika aktivizmini sürdürmesi için hayati bir başka araçtır. Çin, stratejik krediler sağlamanın yanı sıra ikili ve mega serbest ticaret anlaşmaları yoluyla CA ile bağlantısını artırmıştır (Kocamaz, 2019).

ŞİÖ'nün genişletilmiş vizyonunun bir diğer önemli yönü de Batı karşıtı normlar yaratmaktır. ŞİÖ aracılığıyla Rusya ve Çin, Batı'nın normatif tercihlerinden farklı olan kendi ortak normlarını yaratmıştır. Bu kimlik yaratma süreci, onların yeniden dirilen büyük güçler olduklarıyla ilgilidir. Küresel düzen Batı normları üzerine kurulmuştur ancak Çin ve Rusya; müdahale etmeme, devlet egemenliği, siyasi statükonun korunması, toprak bütünlüğü ve devlet güvenliği gibi diğer ortak normları paylaşmaktadır. Bu çerçevede, bu güçler Batı karşıtı bir kolektif kimlik yaratma, rejim istikrarı ve devlet egemenliği için normatif bir tercihi paylaşmaya çalışmışlardır. Müdahale etmeme konusundaki bu ortak tutum hem Kırım hem de Suriye örneğinde gözlemlenebilmektedir (Erol, 2016).

2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN KURULMASI

ŞİÖ, 1996 yılında Çin'in girişimiyle bağımsızlığını yeni kazanmış eski Sovyet Cumhuriyetleri Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla toplanan Şanghay Beşlisi forumundan doğmuştur. ŞİÖ'nün aksine, Şanghay Beşlisi, ilk hedeflerine ulaşan çok basit bir gruptu ve Nisan 1996'daki ilk Şanghay Beşli Zirvesinde, beş üye ülke, sınır sorunlarının nihai çözümünden önce sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemler geliştirildi. Özellikle, askeri güçlerinin sınır bölgelerinde herhangi bir saldırı faaliyetinde bulunmayacakları konusunda anlaşıldılar, birbirlerine karşı askeri tatbikat yapmayacaklarını, sınır bölgelerindeki askeri tatbikatların ölçeğini, seviyesini ve sıklığını sınırlayacaklarını, sınırlardan yüz kilometre uzaklıktaki alanlardaki önemli askeri faaliyetleri hakkında birbirlerine bilgi vermek, birbirlerini planladıkları askeri tatbikatları gözlemlemeye davet etmek, sınır bölgelerinde tehlikeli askeri faaliyetleri önlemek ve sınır bölgeleri boyunca askeri güçler ve sınır devriye güçleri arasındaki dostane alışveriş geliştirilmiştir (Deniz, 2013).

Bu zirvenin ardından Çin ve Kırgızistan arasında Temmuz 1996'da imzalanan ve 1999'da onaylanan ve nihayet 2002 yılında Kırgız parlamentosu tarafından onaylanan bir sınır anlaşması imzalanarak aralarındaki 858 kilometrelik sınır boyunca sorunlar çözülmüştür. 2000 yılına gelindiğinde, Şanghay Beşlisi; bölgesel güvenlik, siyaset, ekonomi ve ticaret alanlarında çok taraflı işbirliğini derinleştirmeyi kabul etmiştir. Ayrıca Özbekistan'ın ilk kez gözlemci olarak katıldığı Duşanbe Zirvesi'nde Çin ve Rusya'nın çok kutuplu dünya üzerindeki tutumlarını onaylayan bir bildiriye, Anti Balistik Füze anlaşmasına imza atmışlar ve ABD'ye karşı çıkmışlardır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin amaç ve ilkelerini savunma sözü vermişler ve ülkelerin kendi ülkelerindeki koşullara göre siyasi, ekonomik ve sosyal kalkınma modellerini seçme hakkına sahip olduklarını yinelemişlerdir. 2001 yılında Çin ve Tacikistan, ortak sınırları boyunca kalan anlaşmazlıkları kalıcı olarak çözen bir anlaşmayı başarıyla sonuçlandırmış ve Özbekistan ŞİÖ'ye üye olmuştur (Pehlivanoğlu ve Güneş, 2009).

ŞİÖ'nün, demokrasi, adalet ve rasyonaliteyi öne çıkaran yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzeni teşvik etmeye yönelik bir örgüt tipi olması bekleniyordu. Bununla birlikte, örgütün gizemi, çelişkileri ve tartışmaları devam etmektedir. Her yıl ŞİÖ, özellikle ABD'nin Afganistan müdahalesinin başlaması ve bölgedeki diğer ülkelerin katılmaya yönelik artan ilgileriyle birlikte Batı'dan daha fazla ilgi görmektedir. Gerçekten de ŞİÖ'nün şu anda Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan'dan oluşan dört gözlemci devleti vardır. Ayrıca, ülke katılmak isterse, Türkmenistan'ın dahil edilmesi konusunda bazı görüşmeler yapılmıştır (Deniz, 2013).

Coğrafi yakınlığı ve diğer Orta Asya devletleriyle benzer kaygıları olan Türkmenistan'ın ŞİÖ'ye katılmamış olması, organizasyonda bazı sorunların çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Çin ile herhangi bir sınırı paylaşmamasına bağlı olarak Şanghay Beşlisi'nin bir parçası olmaması ve bağımsızlığından bu yana Türkmenistan'ın dış politikası tarafsızlık ve izolasyonu tercih etmesi Türkmenistan'ın birlikten uzak kalmasının nedenidir. Ayrıca Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un BDT mekanizmalarının zayıflığını eleştirmesi nedeniyle BDT çerçevesinde ekonomik anlaşmalar imzalamaktan çekinmektedir. Ancak, 2006 yılında Cumhurbaşkanı Niyazov'un ölümünden sonra bazı analistler bunun değişebileceğine inanmaktadır. Nitekim yeni Türkmen Devlet Başkanı Berdimuhamedov uluslararası ilişkilerle daha fazla ilgilenmiş ve 2007 ŞİÖ zirvesine onur konuğu olarak katılmıştır (Altundağ, 2016).

Özbekistan'ın Şanghay Beşlisi'ne katılmama nedeni ise; Özbekistan en başından beri bu foruma taraf olmaması, Çin ile herhangi bir sınırının bulunmaması ve 1996'da Özbek Devlet Başkanı Kerimov agresif bir egemenlik koruma politikası başlatarak ülkesini Bağımsız Devletler Topluluğundan (BDT), dolayısıyla Rusya'dan ve İngiliz Milletler Topluluğu'ndan uzaklaştırmasıdır. Özbekistan, hükümetinin egemenliğini uluslararası BDT kurumlarına devretmeyeceğini söyleyerek BDT'nin merkezileşmesine de karşı olduğunu dile getirmiştir (Splidsboel-Hansen, 2000). Bunun yerine Kerimov, ABD ile daha yakın ilişkiler kurmayı umuyordu ve böylece Özbekistan 1994'te NATO Barış için Ortaklık (BİO) programına katılmış ve ABD 1999'da GUAM - Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü'nü desteklemiştir. Ancak Özbekistan Cumhurbaşkanı olarak ülkesindeki bölgesel seçkinler arasında artan anlaşmazlıklarla karşı karşıya kalan ve konumunu güçlendirmek için ABD'den istediği yardımı

alamayınca, 2001 yılında ŞİÖ'ye katılma davetini kabul etmiştir. Sonuç olarak, 2001 yılında Şanghay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü oldu ve güvenlik, ekonomik, siyasi, bölgesel barış, eğitim, kültürel değişim ve çevre koruma ile ilgili konuları kapsayacak şekilde hedeflerini genişletmiştir (Erol, 2016).

Çin ve Rusya, yumuşak güç dengeleme stratejisi kullanarak ABD liderliğindeki tek kutuplu dünyaya karşı koymak için güçlerini birleştirmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin tek taraflılığı ve yakınlaşan çıkarları, Çin ve Rusya'yı işbirliğini ilerletmeye ve stratejik ortak olmaya itmiştir. ŞİÖ, bu iki dev gücün ABD liderliğindeki uluslararası düzene karşı bir blok oluşturması için temel araçlardan biri olmuştur. ŞİÖ, kuruluşundan bu yana çok taraflı güvenlik tehditlerine karşı işbirliğini artırma, enerji ticaret hacmini genişletme, ekonomik zenginlik kazanma ve organizasyonu büyütme konularında büyük ilerlemeler kaydederek kayda değer başarılar elde etmiştir. Tüm bu iyileştirmeler, bu örgütün temel amaçları olan güvenli bir ortam elde etmek ve bölgesel işbirliğini artırmak, ancak en önemlisi yumuşak dengeleme araçlarıyla bölgedeki ABD egemenliğine ve hegemonyasına meydan okumak için birtakım ilkelere hizmet etmektedir (Kocamaz, 2019).

Rusya, Orta Asya'daki siyasi ve askeri önceliği ile ilgilenmektedir. Bu çerçevede ŞİÖ, Rusya tarafından çok taraflı bir güvenlik örgütü olarak yapılandırılmıştır. Bu dönemde komşu ülkeler arasındaki sınır sorunları çözülmüş ve terörle mücadele artırılmıştır. Bazı yaklaşımlar, bu örgütü başka bir bölgesel entegrasyon projesi olarak nitelendirirler de, en dikkat çekici özelliği ABD etkisine meydan okuma potansiyelidir ve bu konuda bazı dikkate değer başarılar elde edilmiştir. 2005 yılında Astana Zirvesi'nden başlayarak üye ülkeler bölgede ABD askeri üssü olmaması konusunda ısrar etmişlerdir. Ortak eğitim askeri operasyonları, işbirliğinin geliştirilmesi ve Kolektif Hızlı Müdahale Gücünün oluşturulması, askeri işbirliği alanında önemli gelişmelerdir. ŞİÖ, Rusya'nın siyaset ve güvenlik alanlarında hakim konuma gelmesine yardımcı olan önemli araçlardan biridir. Öte yandan, Orta Asya'da Çin-Rus stratejik yakınlaşmasını ve artan işbirliğini sembolize etmektedir (Nogayeva, 2011).

Çin ise ekonomik üstünlük stratejisini sürdürüyor ve Orta Asya siyaseti aracılığıyla enerjiye erişimi ve ekonomik genişlemeyi güvence altına almış, ekonomik kalkınmaya artan bir odaklanma ile ŞİÖ üye ülkeleri Tek Kuşak Tek Yol Projesi aracılığıyla karşılıklı bağımlılıklarını artırmış, çeşitli projeler ve daha büyük yatırımlar yoluyla ekonomik kalkınmayı desteklemiştir. Ayrıca Büyük Avrasya Projeleri adı altında kurumların bağımlılığı ile bölgesel bir entegrasyon süreci yaşanmıştır. Rusya ve Çin, AEB (Avrasya Ekonomik Birliği) ve Kuşak-Yol Projesi'nin inşasının koordinasyonuna ilişkin bir işbirliği bildirgesi imzalamış ve bu çerçevede ŞİÖ, bir şemsiye organizasyon olarak yapılandırılmıştır (Kocamaz, 2019).

2.1. Şangay Beşlisi ve Türkiye

Türkiye'nin Asya ile ilişkilerine dair yazılan hemen hemen her yazı, eski İpek Yolu'na atıfta bulunarak başlar. Türk devlet adamları Çinli dinleyicilere hitap ederken genellikle bu metaforu iki ülke arasındaki "bin yıllık kültürel alışverişlere ve komşuluk ilişkilerine" işaret etmek için kullanıyorlar. Ancak Türkiye'de çok az kişi bu anakronik ortak kimlik nosyonunu anlayabilir. Eski Çin-Türk bağları hakkında soru sorulduğunda, pek çoğu, Çinlilerin, modern Türklerin ataları olarak kabul edilen Orta Asya'nın göçebe kabilelerine karşı "Çin Seddi"ni nasıl inşa ettiğini hatırlayacaktır. Hem uzaklık hem de zaman açısından birbirine yakın olsa da benzer bir tarihsel husumet çizgisi Rusya için de belirgindir. Osmanlı İmparatorluğu, hanedanın son on yıllarında büyük göç dalgalarına ve travmalara neden olan toprak kayıplarıyla Rusya'ya karşı birkaç savaş yapmıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya ile dostane anları olmasına rağmen, Türkiye'nin "Asya" bağları Soğuk Savaş döneminden sağ çıkamamıştır. Kore Savaşı dışında, Türk politikacıları Asya-Pasifik'e ilgi gösterememiş Kafkaslar ve Avrasya, Moskova yönetimi altında kalmış, kesinlikle bir NATO üyeliğine kapalı tutulmuştur (Seyidoğlu, 2015).

Türkiye'nin ihracata dayalı bir büyüme modeline yöneldiği ve ekonomik güdünün ülkenin Asya politikasını yeniden şekillendirmeye başladığı 1980'lerde işler ancak değişmeye başlamıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Türkiye'de yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetlerine rehberlik etme olasılığı konusunda yükselen bir iyimserlik oluşmuştur. Bu arada, reform sonrası Çin, ikili ticaret ve yatırım için yeni yollar açmıştır. 21. yüzyılın başlarında, Türkiye'nin Orta Asya'da kendi kendine üstlendiği liderliği pek az sonuç üretirken, Çin ve Rusya onun başlıca ticaret ortakları haline gelmiştir. Ancak büyüyen ekonomik bağlara ve seyahat fırsatlarına rağmen, Türk kamuoyunun gözünde Rusya ve Çin imajı yükselmiştir. Bu nedenle, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeleriyle Türkiye'nin "ortak kaderini" ilan ettiğinde Türkiye'de ayakta alkışlanmadığına inanmak için nedenler vardır. Ne olursa olsun, bu yorumlar Türkiye'nin Nisan 2013'te bir diyalog ortağı olarak ŞİÖ'ye katılımının imza törenine damgasını vurmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

2.2. Türkiye'nin Yeni Asya Stratejisi

2001 yılında bölgesel bir güvenlik örgütü olarak kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü; Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan özgün üyelik yapısını korumuştur. Örgüt son on yılda Amerikan

karşıtı görüşlerin forumu olduğu için, Türkiye'nin üyelik olasılığı, ülkenin gelecekteki bir NATO üyesi ve AB adayı kimliğiyle ilgili soruları gündeme getirmiştir. Ocak 2013'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, ŞİÖ'nün tam üye olarak kabul etmesi halinde, Türkiye'nin AB üyelik teklifini reddetmeyi düşünebileceğini söyleyerek Türkiye'nin "eksen kayması" tartışmasını yeniden alevlendirmiştir. Bu, pek çok kişiyi şaşırtsa da, tamamen yeni bir teklif değildi. On yıl önce, ŞİÖ savunuculuğu, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ideolojik kutbunun karşıt kutbunda yer alan Türkiye'deki "Avrasyacı" çevreler arasında popülerdi. Kemalist Avrasyacılar, yüksek rütbeli generaller, solcu aydınlar ve Türkiye için NATO ile hiçbir bağı olmayan laik, milliyetçi bir yol tasavvur eden İşçi Partisi üyelerinden oluşan küçük ama etkili bir gruptu. Dış politika vizyonları, 2002'de iktidara geldiğinde Türkiye'nin küresel ekonomiye tam entegrasyonunu, AB üyeliğini ve ABD ile yakın bağlarını savunan AKP ile daha fazla çelişmezdi ancak Kemalistlerin aksine AKP, ülkenin İslami değerlerini ve Osmanlı mirasını bir yükümlülükten çok bir zenginlik olarak görmüştür (Erşen, 2013).

Mevcut hükümetin Türkiye'nin diplomasisini Soğuk Savaş'ın sıfır toplamlı zihniyetinin ötesine taşımaya çalıştığı açıktır. Bu, Türkiye'nin seçeneklerini ülkenin özellikle Ortadoğu'daki bölgesel komşularına yeniden odaklanarak Batı'nın ötesinde çeşitlendirmek anlamına geliyordu. Türkiye'nin "çok boyutlu" dış politika çizgisi, bugüne kadar çok çeşitli ve bazen çelişkili nedenlerle çeşitli çevrelerden eleştiriler almıştır. Liberaller, AKP'nin dış politikasını Doğu'ya kayması nedeniyle eleştirirken, Türkiye'deki milliyetçi ve sol çevreler, hükümetin Batı ile devam eden ittifakını sorun etmektedir (Kramer, 2010).

Türkiye'nin dış politikasındaki değişiminin arkasındaki önemli bir itici güç, ülkenin 21. yüzyılın ilk on yılındaki ekonomik büyümesi olmuştur. Yurtdışında yeni pazarlar ve yatırım fırsatları arayan iş lobileri ve dernekler, Türkiye'nin gözünü Asya ve Afrika'ya çekmiştir. ŞİÖ, Avrasya pazarlarına doğrudan erişim sözü veren bir ekonomik örgüt olsaydı, Türk iş dünyası seçkinleri Türkiye'nin tam üyeliğinin güçlü bir savunucusu olurdu. Ne yazık ki, ŞİÖ üyeleri, dış politika değerleri ve jeopolitik vizyon açısından Türkiye ile çok az ortak noktaya sahip olan bir güvenlik çerçevesidir (Üngör, 2013).

2.3. Ortak Değerler Çerçevesinde Türkiye ve ŞİÖ

Şanghay İşbirliği Örgütü; egemenliğe, bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı temel ilkeleri etrafında şekillenmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Çin ve Rusya, toprak parçalanması veya rejim değişikliği ile sonuçlandığını düşündükleri Batılı askeri müdahalelere karşı açıkça meydan okumasalar da şüpheli olmaya devam etmişlerdir. Türkiye ise Afganistan, Kosova ve Libya'da NATO'ya destek vermiştir. Bugün itibarıyla Suriye; Türkiye ile ŞİÖ'nün önde gelen üyeleri arasındaki en karmaşık meseledir. Türkiye, Suriye muhalefetine açıkça desteklerken, Çin ve Rusya, Esad rejimine karşı herhangi bir dış müdahaleye şiddetle karşı çıkmaktadır. Yerli ve yabancı eleştirilenler, Türkiye'nin Suriye muhalefetine verdiği desteğin insan haklarından çok İslami dayanışmayla ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Mevcut Türk hükümetinin, büyük ölçüde Sünni Müslümanların şikayetlerine odaklanmaya devam eden insan hakları meselelerini gündeme alırken oldukça seçici davrandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Erdoğan'ın insani müdahaleye Westfalya'nın toprak egemenliği ilkesine öncelik veren ilk Türk hükümeti olmadığını da hatırlamak önemlidir. Bosna Hersek bu konuda önemli bir örnektir (Çiftçi, 2018).

Türk hükümetlerinin, ideolojileri ne olursa olsun, genellikle ülke sınırları dışındaki Müslümanları içeren krizlerle ilgili iç kamuoyuna yanıt vermesi gerekmektedir. 1990'larda, Türkiye; Çeçen ve Uygur ayrılıkçılığına verdiği desteği resmen reddetmesine rağmen bu durum Rusya ve Çin'i rahatsız etmiştir. "Arap Baharı" Türkiye'yi insanların taleplerini otoriter hükümetlere göre önceliklendirme konusunda geri dönüşü olmayan bir noktaya getirmiştir. Bu kayda dayanarak, Türkiye'nin ŞİÖ için bir kabus senaryosu olan gelecekteki bir "Orta Asya Baharı"na destekleyeceğini varsaymak olasıdır. Bu, elbette, Türkiye'nin Orta Asya'da rejim değişikliğini başlatma kapasitesi veya isteğine sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun tersine, AKP hükümetinin Türkiye'yi bölgesel bir enerji merkezi haline getirme vizyonu, siyasi açıdan istikrarlı bir Orta Asya ile bağları sağlamlaştırmasına bağlıdır. Ancak uzun vadede, Türkiye'nin Avrasya'da demokratikleşmenin savunucusu olmaya devam etmesi gerçeği Çin ve Rusya ile sürüşmeye neden olması muhtemeldir (Davutoğlu, 2013).

Orta Asya Baharı uzak ve olası olmayan bir senaryo olabilir, ancak Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam üye olup olmayacağı ve ne zaman olacağı konusunda acil ikilemler vardır. Öncelikle terörle mücadele konusunu ele alalım. ŞİÖ ortak bir terör örgütleri listesi üzerinde anlaşmaya varmamış olsa da (Weitz, 2012), terörle mücadele mekanizması, üye ülkelerin şüpheli terörist/aşırılıkçı örgüt üyelerini menşe ülkelerine iade etmelerini gerektirmektedir (İdiz, 2013). Bunun Türk hükümetine yol açabileceği bazı potansiyel zorluklar vardır:

...Ankara, Moskova ve Pekin, kimin "terörist", kimin "bölücü" olduğu konusunda her zaman aynı fikirde değillerdir. Türkiye'nin Suriye konusunda Rusya ve Çin ile farklı görüşleri, bu noktada güncel bir örnek teşkil ediyor. Yine, buna direnmeye kararlı diğer ŞİÖ üyeleri tarafından da büyük ölçüde paylaşılan bir anlayış olan

Rus ve Çin “aşırılıkçılık” anlayışı için de geçerlidir. “Aşırılık” onlar için genellikle “İslamcılık” anlamına gelir. Dolayısıyla İslamcı Erdoğan hükümetinin kimin “aşırılıkçı” olduğu konusunda ŞİÖ üyeleriyle aynı fikirde olması mümkün değildir (İdiz, 2013).

AKP'nin İslami dayanışmaya artan vurgusuyla ŞİÖ çerçevesindeki gelecekteki yükümlülükleri arasında gerçekten bir çelişki vardır. Daha da önemlisi, bu durum Türkiye'nin kendi mevzuatıyla ve uluslararası hukuktan doğan taahhütleriyle de çelişebilmektedir. Örneğin, ülkenin yeni Yabancılar ve Uluslararası Koruma Yasası, kişinin menşe ülkesinde ölüm cezasına veya kötü muameleye maruz kalması durumunda iadeyi sınırlandırmaktadır. Türkiye geçmişte benzer iade yükümlülüklerini yerine getirmediğinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından cezalandırılmıştır (Korkut, 2008). Ayrıca, Türkiye'deki uluslararası ve yerel insan hakları örgütleri son yıllarda terör zanlılarının Orta Asya ülkelerine iadesini protesto etmiştir (Mazlum-der, 2012).

2.4. AB Boyutu

Türk medyasında son dönemde popüler hale gelen “ŞİÖ'ye karşı AB” tartışması, ŞİÖ'nün ana hedefleri ve kurumsal yapısı itibarıyla AB'den ziyade NATO ile karşılaştırılması gerektiğinden oldukça yanıltıcı olabilir. En önemlisi, AB üye devletleri arasında daha fazla siyasi ve ekonomik entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlarken, ŞİÖ terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilik gibi konularda eylemleri koordine eden bölgesel bir güvenlik mekanizmasıdır. AB'nin uluslarüstü nitelikleri de ŞİÖ mekanizmalarının hükümetler arası doğasına kıyasla çok daha belirgindir. Bu açık farklılıklara rağmen, Türkiye'deki bazı solcu ve neo-milliyetçi gruplar, Türk dış politikasında ŞİÖ'yü AB'ye bir alternatif olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki artan durgunluk, özellikle bu gruplar için Türkiye ile ŞİÖ arasındaki stratejik ilişkiyi savunmalarında sağlam bir argüman oluşturmuştur. Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakereleri Ekim 2005'ten bu yana devam etse de, tam üyelik sürecinin tamamlanması için müzakere edilmesi gereken fasılların çoğu, Fransa da dahil olmak üzere birçok AB üye ülkesi tarafından engellenmiştir. Daha da önemlisi, Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulunmaması, Ankara'nın Kıbrıs Rum hükümetiyle anlaşmayı reddetmesi nedeniyle Türkiye'nin üyeliği önünde büyük bir engel haline gelmiştir (Öz ve Erasa, 2013).

AB üyelik sürecindeki hayal kırıklığı, Erdoğan gibi üst düzey Türk yetkilileri, Brüksel'i Türkiye'ye yönelik çifte standardı ve “saygısız tavrı” nedeniyle sık sık sert bir şekilde eleştirmeye sevk etmiştir (Erşen, 2013). Bu aynı zamanda, ŞİÖ'nün Türkiye'yi tam üye olarak dahil etmesi halinde, Türk hükümetinin AB ile yollarını ayırmayı düşünebileceğine dair kamuoyuna çokça duyurulan açıklamasının ana nedeni olarak da kabul edilebilir. Erdoğan bu konuda şunları demiştir:

AB bizi unutmak istiyor ama tereddüt ediyor ve gerçekten unutamiyor. Ama gerçekten ne hissettiğini söyleseydi, sadece rahatlamış olurduk. Zamanımızı boşa harcamak yerine açık ve anlaşılır olmalı ki işimize bakalım. Onlarla oturup konuşursunuz, ancak gerçekten inandırıcı konuşamazlar. İşler bu kadar kötüye gittiğinde, kaçınılmaz olarak 75 milyon insanın başbakanı olarak başka yollar arıyorsunuz. Bu yüzden geçenlerde Bay [Vladimir] Putin'e şunları söyledim: “Bizi Şanghay Beşlisi'ne götürün; biz de AB'ye veda edelim, tamamen terk edelim. Bütün bu duraklamalar neden (Baydar, 2013)?”

Bunun AB'ye yönelik bir blöf mü yoksa gerçek bir uyarı mı olduğu konusunda farklı görüşler olsa da, Türk kamuoyunun da son dönemde ülkenin AB'ye üyelik mücadelesinden güçlü bir hayal kırıklığı belirtileri gösterdiği unutulmamalıdır. Örneğin Ocak 2013'te yapılan bir kamuoyu yoklaması, Türk halkının yalnızca yüzde 33'ünün Türkiye'nin önümüzdeki beş yıl içinde AB üyeliğini sürdürmesi gerektiğine inandığını göstermektedir. Türkiye'nin Rusya veya Çin ile ilişkilerine ilişkin genel kanaat AB'nin görüşünden daha olumlu olmasa da, alternatif bölgesel işbirliği planlarına Türkiye'de artan bir kamu ilgisi olduğunu belirtmek önemlidir (Erşen, 2013).

2.5. Türkiye'nin Yeni Dış Politikası

Türkiye'nin ŞİÖ'ye yeniden ilgi duyması, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin 2002 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından uygulamaya konan “çok boyutlu ve çok yönlü dış politika” ile de uyumludur. En önemlisi, bu politika Türkiye'nin aynı zamanda NATO ve ŞİÖ ile stratejik ilişkilerini geliştirmesine olanak sağlamıştır. Ankara, yalnızca ŞİÖ değil, aynı zamanda ASEAN, Arap Ligi ve Afrika Birliği de dahil olmak üzere birçok bölgesel örgütle ilişkilerini geliştirdiğinden, Türk dış politikasında “eksen kayması” iddialarını reddetmek için de kullanılmıştır. Bu yeni kurulan kurumsal ilişkiler, AKP hükümetinin Türkiye'yi “merkez ülke, AKP'nin aktif diplomasisi ve nihai olarak 2009-2010 döneminde BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'ye geçici olmayan bir sandalye kazanmasındaki başarısı, bu cesur hedefin tipik bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Türkiye ayrıca 2012 yılında insani yardım açısından en büyük dördüncü bağışçı hükümet olarak yer almıştır (Kıraz, 2021).

Türkiye'nin çok boyutlu dış politika vizyonunun ayrılmaz bir unsuru, ülkenin geleneksel Batılı müttefikleri dışındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmektir. Özellikle ŞİÖ ve üye ülkeleri Ankara için önemli bir odak noktası gibi görünüyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Türkiye'nin bölgedeki aktif katılımı nedeniyle Orta Asya

ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler zaten gelişmiştir. Ancak Rusya ve Çin'de ivme, çok boyutlu dış politikanın başlamasından sonra oluştuğu görünmektedir. Son on yılda, özellikle Türk-Rus ilişkileri, sözde “çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık” çerçevesinde dikkate değer bir şekilde gelişmiştir. Başlıca bölgesel ve küresel konularda daha yakın siyasi diyalogun yanı sıra, iki ülke aynı zamanda enerji ve ticaret alanında da samimi ilişkiler geliştirmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın şu anda Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçisi ve Almanya'dan sonra ikinci en önemli ticaret ortağı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ayrıca her yıl milyonlarca Rus vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmekte ve birçok Türk şirketi Rusya'da yeni işler kurmaktadır. Artan siyasi ve ekonomik ilişkilerinin açık bir göstergesi olarak, 2010 yılında Ankara ve Moskova, iki ülke arasındaki otuz güne kadar vize kısıtlamalarını kaldırmaya karar verdiler. Bu durum, Rusya'nın Türkiye büyükelçisi tarafından da belirtilmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın şu anda Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçisi ve Almanya'dan sonra ikinci en önemli ticaret ortağı olduğunu belirtmekte fayda vardır (Koçak, 2017).

2.6. Ekonomik Güvenlik Kaygıları

2000'li yıllardaki Türk-Rus yakınlaşmasına kıyasla, Türkiye'nin Çin ile ilişkilerindeki iyileşme oldukça mütevazı olmuştur. Askeri işbirliği ve kültürel değişim alanlarındaki yeni ivmeye rağmen, Türk-Çin ilişkilerinin daha kat etmesi gereken uzun bir yol vardır. Aynı zamanda, iki ülke arasında hızla gelişen ticari ilişkiler de dikkate alınmalıdır. Türkiye'nin aleyhine işleyen dikkate değer ticaret dengesi açığına rağmen; Çin, 2012'de 24 milyar dolarlık toplam ticaret hacmiyle son zamanlarda üçüncü en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir. Bu durum, Ankara'nın ŞİÖ ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelik artan ekonomik kaygıların önemini açıkça ortaya koymaktadır (Temiz, 2017).

2007'den bu yana dünya ekonomisinde meydana gelen dramatik değişim, Türkiye'nin ŞİÖ'ye yönelik yeni görünümünü şekillendiren en önemli faktörlerden biridir. Dünyanın yükselen ekonomik güçlerinin en önemli grubu olarak kabul edilen BRIC'in üç üyesinin ŞİÖ'nün ya tam üyesi (Çin, Rusya) ya da (Hindistan) gözlemcisi olduğu düşünülürse, son yıllarda Ankara için ekonomik açıdan çok daha önemli gördüğü ŞİÖ'nün artık daha da önemli hale geldiği söylenebilmektedir. Özellikle Euro Bölgesi borç krizinin ardından Türkiye'nin ŞİÖ üyeleriyle olan dış ticareti 2010'da 49 milyar dolardan 2012'de 63 milyar dolara yükselmiştir. AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı ise aynı dönemde gerilemiştir (Erşen, 2013).

ŞİÖ ülkelerinin Türkiye'nin toplam ticaret hacmindeki payı hala nispeten düşük olmasına ve AB ile ilişkiler, ihracat ve yatırımlar gibi kilit sektörlerde önemli bir rol oynamaya devam etse de Türk iş çevreleri Asya güçlerinin dünya ekonomisinde artan etkisini kabul etmektedir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi etkili iş örgütleri ve Zorlu Holding gibi önde gelen Türk şirketleri, Türkiye'nin Rusya, Çin ve Hindistan ile ilişkilerini iyileştirme politikasına desteklerini ifade etmişlerdir. Dünyanın ekonomik ekseninin Batı'dan Doğu'ya kaydığı bir dönemde yeni ekonomik ortaklıkların ortaya çıkarılmasının gerekliliğini özellikle vurgulamışlardır (Temiz, 2017).

3. SONUÇ

Türk dış politikasında Şanghay İşbirliği Örgütü'nü AB veya NATO'ya güçlü bir alternatif olarak hayal etmek kolay değildir. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde hâlâ ciddi sorunlar olmasına rağmen hem Ankara hem de Brüksel üyelik müzakerelerini sonlandırmaktan dikkatle kaçınmıştır. AB'nin aksine, Türkiye'nin NATO ile ilişkileri son zamanlarda rayına oturmuştur. Geçen yıl NATO füze savunma sistemi çerçevesinde Doğu Türkiye'de erken uyarı radarının konuşlandırılmasına ek olarak, Ankara'nın Arap ayaklanmaları karşısındaki konumu da Rusya ve Çin'den çok NATO'ya daha yakın olmuştur. Türkiye hem NATO'nun Libya kampanyasına aktif olarak katılmış hem de Beşar Esad hükümetinin Suriye'deki muhalif gruplara yönelik baskısını kınamıştır. Şu anda Türkiye ile NATO arasında Ortadoğu meseleleri konusunda daha da yakın bir diplomatik ve askeri diyalog vardır (Erşen, 2013).

Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam üyeliği, örgütün jeopolitik vizyon ve kimliğinin gelişimine ve Türkiye'nin kendi demokratikleşme sürecine bağlı olarak uzak bir senaryodur. Bu anlamda 2013 yılı Türkiye için kritik bir dönemeç olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye'nin uzun süredir devam eden Kürt sorununa ilişkin kırılgan “çözüm süreci” ve şiddetli siyasi kutuplaşmanın ortasında yeni bir anayasa taslağı ülkenin gündeminde üst sıralarda yer almaktadır. 2013 yazındaki Gezi Parkı protestoları sırasında, hükümete karşı muhalefet zirveye ulaşmış ve hükümeti son derece savunmacı bir pozisyona itmiştir. Türk yetkililerin, AB parlamentosu ve uluslararası medyaya yönelik sert eleştiriler de dahil olmak üzere, protestoları kışkırtmakla ilgili olarak yabancı güçlere ve onların yerli yan kuruluşlarına yönelik suçlamaları, Türkiye'nin küreselleşen dünyada mücadeleye hazırlığının sınırlarını göstermiştir. Kısa vadede Gezi Parkı olayı Türk yetkililerin Batı'ya yönelik şüphelerini artırmış görünmektedir. Bu yeni tavrın ülkenin jeopolitik vizyonu ve dış politika değerleri üzerinde uzun vadeli bir etkisinin olup olmayacağını tahmin etmek için henüz çok erken olsa da, Türk hükümeti hem yurtiçinde hem de yurtdışında demokratikleşme ve insan haklarının savunucusu olmaya devam etmesi halinde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasının onu otomatik olarak ŞİÖ'ye yaklaştırmayacağı açıktır (Kiraz, 2021).

Haziran 2012’de ŞİÖ’nün Pekin Zirvesi’nde Türkiye “diyalog ortağı” olarak kabul edilmiştir. Bu karar, görünüşe göre gözlemci statüsünü tercih eden Türk hükümetini tam anlamıyla tatmin etmese de, Türkiye, ŞİÖ ile böylesine ayrıcalıklı bir kurumsal ilişkiye sahip ilk NATO üyesi ülke olduğu için derin bir anlam taşımaktadır. Bu yeni ilişki, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Ocak 2013’te bir televizyon röportajında ŞİÖ üyeliğinin Türkiye’nin durmuş AB üyelik sürecine bir alternatif olabileceğini açıklaması ışığında daha da önemli hale gelmiştir (Erşen, 2013).

Son olarak, Türkiye’nin ŞİÖ üye ülkeleriyle ilişkileri, son on yılda hızla gelişmektedir. Bu süreç büyük olasılıkla iki ana nedenden dolayı artan bir ivme ile devam edecektir. Birincisi, dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Amerika ve Avrupa’dan Asya’ya doğru kaymaya devam ettiği için Çin, şimdiden dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Hükümet, Türkiye’yi dünya siyasetinde merkezi bir ülke yapma iddiasını sürdürmek için başta Çin ve Hindistan olmak üzere yükselen Asya güçleri ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğinin de bilincindedir (Deniz, 2013). Bu anlamda ŞİÖ, Türk politika yapıcılar tarafından bu iddialı hedefi gerçekleştirmenin bir amacı değil, bir aracı olarak algılanmaktadır. İkincisi, Avrupa’daki mali kriz yavaşlamış olsa da tamamen kontrol altına alınmış olmaktan uzaktır. Bu, Türkiye’nin zaten zor olan üyelik sürecini zorlaştıran bir diğer faktördür (Erşen, 2013). Türk hükümeti ve halkı AB’ye olan inancını kaybetmeye devam ederse, ŞİÖ’nün sembolize ettiği Asya/Avrasya alternatifi Türk dış politika yapıcılar için daha umut verici görünebilir.

KAYNAKÇA

- Altundağ, Z. (2016). ‘Geçmişten Günümüze Şangay İşbirliği Örgütü’. *Avrasya Etüdlere*, 49 (1), 99-124.
- Baydar, Y. (2013). Turkey, Weary of the EU, Tiptoes Towards the Shanghai Five, https://www.huffpost.com/entry/turkey-shanghai-five_b_2566091, (Erişim tarihi: 25.03.2022).
- Çiftçi, H. (2018). Türkiye’nin Ekonomik Bloklar ve Globalleşme Açısından Uyum İmkanlarının Kurumsal Dinamiği. *Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar IV*, 108.
- Davutoğlu, A. (2013). *Turkic Republics since Independence: Towards a Common Future*, Center for Strategic Research(SAM), Vision Papers No.5
- Deniz, T. (2013). Mekansal Güç Asya’nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü. *Eastern Geographical Review*, 18(30).
- Erol, M. S. (2016). "Özbekistan Cumhuriyeti". *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Türkistan Araştırmaları* Masası, 1002-1029. <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/01/%C3%96ZBEK%C4%B0STAN-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.03.2022).
- Erşen, E. (2013). Eurasian Orientation in Turkish Foreign Policy and the Shanghai Cooperation Organization. *ORSAM Ortadoğu Analiz*, 5, 52. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/1emreers.pdf, (Erişim Tarihi: 17.03.2022).
- Erşen, E. (2013). The Shanghai Cooperation Organization: A New Alternative for Turkish Foreign Policy? Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/shanghai-cooperation-organization-new-alternative-turkish-foreign-policy>, (Erişim tarihi: 15.03.2022).
- İdiz, S. (2013). Are Turks Being Shanghaied?, *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/04/turkey-shanghai-cooperation-nato-eu.html>, (Erişim tarihi: 11.03.2022).
- Koçak, M. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri, *SETA Analiz*, 201, İstanbul. https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- Korkut, L. (2008). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının devletlerin sığınmacıları sınırdışı etme egemen yetkisine etkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 20-35.
- Kramer, H. (2010). AKP’s ‘new’ foreign policy between vision and pragmatism. *German Institute for International and Security Affairs*, 2, 1-41.
- Mazlum-der, (2012). “Mültecilerin iade edilmesi Fatih’te protesto edildi” (Extradition of Refugees was Protested in Fatih, <https://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/01-ocak-2008-insan-haklari-ihlalleri-haberleri/multecilerin-iade-edilmesi-fatihte-protesto-e/8764>, (Erişim tarihi: 12.03.2022).
- Nogayeva, A. (2011). Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları, USAK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

- Öz, E. ve Erasa, İ. (2013). Avrupa Birliği'ne Alternatif Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye İlişkisi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (1), 18-25.
- Kiraz, B.Ö. (2021). Türk Dış Politikasında Merkez Ülke Olma Yönelimi: Dönüşüm Mü, Devamlılık Mı?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12 (30), 501-519.
- Pehlivanoglu, F. ve Güneş, İ. (2008). Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi. II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Kocaeli, 781-797.
- Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama [Uluslararası iktisat teorisi politikası ve uygulaması]. Can Gzem Yayınları, İstanbul.
- Splidsboel-Hansen, F. (2000). GUUAM and the Future of CIS Military Cooperation. *European Security*, 9(4), 92-110.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20.03.2022).
- Temiz, K. (2017). Türkiye-Çin İlişkileri, SETA Analiz, 196. <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.04.2022).
- Kocamaz, S.Ü. (2019). Dünya siyasetinde yeni güçlerin yükselişi: Rusya, Çin ve Şanghay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16 (61), 127-141.
- Üngör, Ç. (2013). Turkey and the Shanghai Cooperation Organization: Few Shared Values and No Common Destiny, Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/turkey-and-shanghai-cooperation-organization-few-shared-values-and-no-common-destiny>, (Erişim tarihi: 17.03.2022).
- Weitz R. (2012). Uzbekistan: A Peek Inside an SCO Anti-Terrorism Center. <http://www.eurasianet.org/node/65960>, (Erişim tarihi: 31.03.2022).